

טיבם ומקורם של לוחות הברית

אלי גורפינקל

את הלוחות וכתב עליהם, כשם שיצר את העולם וברא אותו אלפי שנים קודם לכן.⁴ מדבריו עולה שיצירת הלוחות נעשתה בדרך נס סמוך למעמד הר סיני, ונראה שזו היא גם שיטתם של רס"ג⁵ ורש"י⁶ פירוש אחר טוען, שהאל לא יצר כתב יש מאין על הלוחות, אך גם לא חרת אותם ב"ידי"; האל ברא כלי חריתה, והוא שכתב על הלוחות.⁷

בעקבות דברי המשנה במסכת אבות, ובגין תפיסה פילוסופית שלפיה האל אינו מחדש את הבריאה לאחר סיומה, כתב הרמב"ם בפירושו למשנה, שבזמן הבריאה נקבע שיתרחשו שורה של ניסים, ובהם יצירת הלוחות והכתיבה עליהם, ונראה שכן הובנו דברי חז"ל כבר על-ידי ראב"ע.⁸

ראב"ע עצמו אווז בתפיסה שונה לחלוטין, ומציע הסבר ריאלי. מדבריו עולה שהלוחות נבראו כך בזמן הבריאה ומשה מצא אותם. הוא גם סבור שמשה לא הוריד את הלוחות הכבדים מן השמיים או מן ההר, ומשמעות האמור בפסוק הקודם: "וַיִּפֹּן וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן הָהָר וַיִּשְׁנֵי לַחַת הָעֵדֻת בְּיָדוֹ" היא, שהלוחות היו ברשותו.

עניין רב יותר עורר דיונו של הרמב"ם, וניתן להסיק ממנו מסקנה דומה. הרמב"ם נדרש לנושא במסגרת דיון בפעלים גשמיים המיוחסים במקרא לאל, ובמשמעותם של הדיבור והאמירה המיוחסים אליו במקרא. על התיאור המקראי הנדון כאן, הרמב"ם כותב: "וְהַלָּחֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה –

המקרא מייחס לקב"ה את יצירת לוחות הברית הראשונים ואת חקיקת הכתב בהם: "וְהַלָּחֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה וְהַמִּכְתָּב מִכְתָּב אֱלֹהִים הוּא חֲרוּת עַל הַלָּחֹת" (שם' לב:טז). תיאור זה מעורר עניין מכמה צדדים: מה משמעות ייחוס היצירה לאל? מתי היא נעשתה? מה משמעות הייחוס של הכתיבה על הלוחות לאל?

לשאלות אלה ניתנו תשובות רבות, ומהדיון בהן מתברר שלא מדובר רק בשאלות פרשניות על מקרא ספציפי. הפרשנים וההוגים שעסקו בהן התפלמסו בחריפות אלה עם אלה, וחלקם החשיבו חלק מההצעות הפרשניות כ"כפירה". מן השיח הפרשני עולה כי התשובות השונות מבוססות על תפיסת עולמם של המשיבים השונים, והן חושפות טפח ממחלוקת רעיונית יסודית במחשבה היהודית.

המשנה במסכת אבות קושרת את יצירת הלוחות והכתיבה עליהם לימי הבריאה: "עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואלו הן: ... והכתב, והמכתב, והלוחות",¹ ותמה דומה מצויה בילקוט המדרשי הימי-ביניימי 'לקח טוב' (פסיקתא זוטרתא): "מששת ימי בראשית נהיה אותיות של אש על גבי סנפירין (-אבן טובה).² לכאורה, יצירת הלוחות מיוחסת לאל, כפשט הכתובים, אך הם אינם מבארים איך בדיוק 'עשה' אותם האל, ובמה הם שונים משאר הנבראים בימי הבריאה.

כטיבם של מקורות ראשוניים, התפרשו אף מקורות אלה באופנים שונים, ובהתאמה לבעיות נוספות שהתעוררו במהלך הדורות. הנושא נדון שוב אצל הפילוסופים היהודיים שהרבו לעסוק בשאלות אלה. הם הוטרדו גם מבעיות נוספות: האם תיאור האל כעושה הלוחות אינו בגדר הגשמה? כיצד יצירת הלוחות מתיישבת עם הכלל הנסמך על דברי קהלת: "וְאֵין כָּל חֵדֶשׁ תַּחַת הַשָּׁמַיִם"³ שהתפרש על ידי חלקם כציון הסופיות של תהליך הבריאה?

כבר ריה"ל שם בפיו של מלך כוזר את השאלה, האם תיאור ההתגלות האלוהית במעמד הר סיני וכתובת הלוחות אינם מורים על גשמות האל, העוסק לכאורה ביצירת לוחות אבן. על כך עונה שם ה'חבר', שאף אנו בטוחים שהאל אינו גשמי. אין להכחיש את מעמד ההתגלות ומציאות הלוחות; איננו מבינים איך היה התהליך, אך האל אכן יצר

⁴ ספר הכוזרי, א פח-פט. ריה"ל מציין את בריאת הלוחות ויצירתם על ידי האל בכמה מקורות נוספים; ראו למשל שם צז, שם קט; ב ג, ו.

⁵ מובא בפירוש ראב"ע לשם' לב:טז, הפירוש הקצר, בשם הגאון.

⁶ פירוש רש"י לשם' לב:טז.

⁷ כך מפרש הרמב"ם את דברי אונקלוס לשם' לא:יח: "כתיבין באצבעא דה"; ניתן להבנים באופנים אחרים, הפוכים זה לזה; ראו למשל בפירוש רמב"ן לבר' מו:א; פירוש האפודי, בתוך: מורה נבוכים עם ארבעה מפרשים, יצחק גאלדמאן (עורך), ווארשא תרל"ב, צח ע"א; פירוש כומטינו, א' אליעזר אשכנזי במקור שציון להלן בהערה 12, עמ' רלה; מ"מ כשר, תורה שלמה, לשמות שם, סעיף קמא (כא, ירושלים תשנ"ב, עמ' פב).

⁸ פירוש ראב"ע לשם' לב:טז, הפירוש הארוך; שם, הפירוש הקצר. פירושי ראב"ע, שם, טו-טז. השוו לפירושו ל:א שבהם הוא מדגיש את מעלת הלוחות הראשונים, שהרי נעשו על ידי האל. כאן מתברר שכוונתו להעצמת מעשה האל בזמן הבריאה.

* ד"ר אלי גורפינקל מרצה בבית הספר ללימודי יסוד ביהדות באוניברסיטת בר-אילן.

¹ משנה אבות ה, ו.

² פסיקתא זוטרתא (לקח טוב), שמות, כי תשא לב טז.

³ קה' א:ט.

ר' משה נרבוני מביא הסבר נוסף המבוסס על הריאליה. הוא מספר על תופעה גיאולוגית הקיימת באבנים שנמצאו בהר שזוהה עם הר סיני המקראי: עורקים היוצרים תבניות הנראות כציורי צמחים.¹⁶ דבריו סתומים, ולא ברור האם כוונתו היא שמשה מצא את האבנים עם עיטורים דומים שהרכיבו אותיות, או שהוא קיבץ עיטורים אלה ויצר מהם כתב בעל משמעות.¹⁷

פירושים אלה עוררו סערה והתנגדות, ורבים דחו את הרמב"ם או טענו שהפירוש בדבריו שונה, וכל כוונתו הייתה להתמודד עם בעיית ההגשמה. לדידם, אמירתו שמציאות הלוחות היא "טבעית" משמעותה לשלול עשייה פיזית של מלאכה, פיסול או כתיבה, אך הוא מסכים לפירוש הרווח שלפיו ניתנו הלוחות למשה מאת האל-ל במעמד הר סיני.¹⁸ כיוון שונה מעט מסביר שכוונת הרמב"ם היא שבששת ימי בראשית נקבע שהלוחות והכתב יימצאו ויתחדשו בזמן מתן תורה, בדומה להסברו בפירוש המשניות שהובא לעיל.¹⁹ הסבר אחר טוען, שהלוחות נבראו בדרך נס בשעתם, אך כיוון שניתן להגיע לתוצאה דומה גם באמצעות תהליכים ארוכים במסגרת חוקי הטבע (תהליכים גיאולוגיים וקרטטיים של התגבשות והמסה סלעית), הרמב"ם כינה את מציאותם הנסית – "טבעית".²⁰ על כל פנים, לדידם, לא ייתכן שהלוחות שחז"ל הפליגו בתיאור מעלתם הפלאית הם יצירה טבעית. היו מהם שאף הגדירו את הפירושים שראו בלוחות ו/או בכתיבתם מעשה טבעי של האל-ל (בבריאת העולם) או של משה רבינו – ככפירה ביסודות אמונה חשובים.²¹

לפנינו, אפוא, דיון בפירוש המקרא ובמשמעות הסבר הרמב"ם, אך הוא משקף ויכוח יסודי על הנהגת האל-ל בעולם: האם הנס יוצר יש מאין? האם הנס כפוף לחוקיות כלשהי? האם אירוע המתואר במקרא בסופרלטיבים נמלצים עשוי להתפרש כמציאות

כוונתו, שמציאותם טבעית ולא מלאכותית?⁹ הוא מוסיף, שהשימוש בכינוי זה מצוי במקורות מקראיים נוספים, שחלקם מתייחסים במובהק לברואים השונים:

כי כל הדברים הטבעיים קרויים "מעשה ה'"... כאשר הזכיר את הדברים הטבעיים כולם, צמחים, בעלי חיים, רוחות, גשמים וכיוצא בהם, אמר: "מִה רְבוּ מַעֲשֵׂי ה'".¹⁰

באשר לכתיבה על הלוחות, שכוונתה כאן באופן דומה: "מִכְתָּב אֶל־הָאֱלֹהִים", ובפסוק אחר: "בְּאֶצְבָּע אֶל־הָאֱלֹהִים",¹¹ הסביר הרמב"ם שהכוונה היא שהם "כתובים בחפץ א-להים, כלומר בחפצו ורצונו".

משפטים תמציתיים אלה עוררו דיון ופולמוס על דעתו 'האמיתית' של ההוגה והפוסק המפורסם, ועוררו מחדש את הדיון בפרשנות המקראות. כמה מפרשניו השכלתניים טענו, שכוונת הרמב"ם היא שמשה מצא את הלוחות במידתם ובצורתם, והם נחשבים 'מַעֲשֵׂה אֶל־הָאֱלֹהִים' כיוון שהאל-ל ברא אותם בשעתו, בזמן הבריאה. חלקם הסבירו את פשר דבריו אודות הכתיבה, שהלוחות נמצאו חקוקים, כלומר נבראו כך.¹²

הסברים קיצוניים יותר מביא ר' משה נרבוני. הפירוש הראשון טוען שמשה הוא שכתב על הלוחות (גם הראשונים!), והכתיבה מיוחסת לאל-ל משום שהיא נעשתה ברצונו ובמצוותו.¹³ לפי הסבר זה, משמעות הצירופים הדומים "מַעֲשֵׂה אֶל־הָאֱלֹהִים", "מִכְתָּב אֶל־הָאֱלֹהִים", ו"בְּאֶצְבָּע אֶל־הָאֱלֹהִים" – דומה מאוד. ר' יוסף כספי נותן הסבר אחר. גם הוא תולה את כתיבת הלוחות במשה רבינו, אך מסביר שהיא מכונה "מִכְתָּב אֶל־הָאֱלֹהִים" מסיבה שונה; המונח "אֶל־הָאֱלֹהִים" הוא רב-משמעי, ומתייחס במקומות שונים לא-ל, לדיינים או למנהיגים.¹⁴ לדידו, כאן הוא מכוון למשה רבינו.¹⁵

¹⁰ רמב"ם, **מורה הנבוכים**, ח"א סו, בתרגום מיכאל שורץ, ירושלים תשס"ג, ח"א עמ' 169.

¹¹ תה' קד:כד.

¹² שמ' לא:יח.

¹³ כך משמע מלשונו של הרמב"ם, וכך הסבירו כמה מפרשניו והעוסקים בפרק מיימוני זה. ראו למשל בפירוש האפודי (לעיל הערה 7) ושם טוב (שם), צז ע"ב – צח ע"א; פירוש כומטניו, בתוך: ד' שוורץ וא' איזנמן, **פירוש קדמון על מורה הנבוכים: ביאורו של ר' מרדכי כומטניו למורה הנבוכים לרמב"ם**, לח"א סו, רמת-גן תשע"ז, עמ' 187; ר' אליעזר אשכנזי, **מעשי ה'**, מעשי תורה פרק יד, ישראל מאירוביץ (עורך) ירושלים תשס"ה, ח"ב עמ' רלד; [מיוחס ל] ר' דוד מסיר ליאון, **תהלה לדוד**, ח"א נ, קושטא 1576, כח ע"ב.

¹⁴ ר' משה נרבוני, באור לספר מורה נבוכים, לח"א סו, יעקב גולדנטאל (עורך), וויין 1832, יב ע"א; נדפס שוב בתוך: **שלשה קדמוני מפרשי המורה**, ירושלים תשכ"א; ראו גם ר' נסים ממרסי, **מעשה נסים**, פרשת ואלה המשפטים, חיים קרייסל (עורך), ירושלים תש"ס, עמ' 344-345; לוי בן אברהם, **לוי חן, איכות הנבואה וסודות התורה**, פרק ט, חיים קרייסל (עורך), באר שבע תשס"ז, עמ' 256-257 (כך הוא מבין את המקרא, אך דעתו בהסבר הרמב"ם שונה; ראו להלן בהערה 19).

¹⁵ ראו **מורה הנבוכים**, ח"א ב.

¹⁶ ר' יוסף כספי, משכיות כסף, למורה הנבוכים ח"א סו, בתוך: **עמודי כסף ומשכיות כסף**, שלמה זלמן ווערבולנר (עורך), פראנקפורט דמיין תר"ח, עמ' 68 (נדפס שוב בתוך: שלשה קדמוני מפרשי המורה, שם).

¹⁷ על התופעה, אזכוריה בספרות הנוסעים, וניסיון להסבר מדעי שלה, ראו רפאל ישפה, "האבן והסנה", **קתדרה** 48 (תשמ"ח), עמ' 3-8; זהר עמר, "האבנים המופלאות מהר סיני", **קתדרה** 52 (תשמ"ט), עמ' 181-182.

¹⁸ ראו למשל שלמה מימון, **גבעת המורה**, לח"א סו, ש"ה ברגמן ונ' רוטנשטריך (עורכים), ירושלים תשכ"ו, עמ' 98-100.

¹⁹ ראו למשל בפירושי קרשקש, בתוך **מורה נבוכים עם ארבעה מפרשים** (לעיל הערה 7); 'חכם אחד' (איטליה, מאה ט"ז), בתוך: אפרים קופפר, "השגות מן חכם אחד", **קבץ על ידי יא תשמ"ה** (ה), עמ' 287.

²⁰ לוי חן (לעיל הערה 13), עמ' 250-251.

²¹ ר' חיים בלייח, פתח השער, בתוך: הרב אפרים אלנקאווא, **שער כבוד ה'**, ירושלים תשע"ב, עמ' קצג-קצה.

²² ראו למשל: ר' מאיר אבן גבאי, **עבודת הקודש**, ד לב, ירושלים תשנ"ב, ח"ב עמ' תקט-תקיב; ר' יצחק

